

УДК 929.652-032.4]:336.74]:903(38-21)“-06”

GOSPODAROWANIE PIENIĄDZEM W GRECKIM NIKONION (dolny bieg Dniestra)

Mariusz MIELCZAREK

Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk,
aleja “Solidarności” 105, 00-140 Warszawa, Polska

Ніконій належить до античних полісів північно-західного регіону Понту Евксінського (Чорного моря). Закладений наприкінці VI ст. до н. е. у нижній течії річки Тирас (сучасний Дністер), він зазнав помітного впливу з боку Істру та Ольвії. Під час археологічних розкопок там виявлено більше 350-ти монет – в основному поодиноких знахідок. Загалом, аналіз грошового господарства Ніконія може базуватися майже виключно на тлумаченні знахідок цих монет. У великій кількості тут виявлені бронзові монети Істру, а також ольвійські “дельфіни” та “аси”. Дискусійним залишається питання ролі у грошовому господарстві Ніконія литих бронзових монет скіфського царя Скіла (три деномінації). Крім них поодинокими знахідками представлені бронзові та срібні монети Аполлонії Понтійської, македонських царів Філіпа II та Александра Великого. Проте основним платіжним засобом на внутрішньому ринку Ніконія були істрійські литі монети.

Ключові слова: Ніконій, карбування монет, істрійські монети, монети Скіла.

Nie raz zwracano uwagę, że choć współczesną ekonomię wywodzi się od A. Smitha, już w tekstach Ksenofonta (ok. 430–ok. 355) przekazane zostały podstawy zasad ekonomii obowiązujące obecnie. Odnosił się Ksenofont zarówno do zarządzania gospodarstwem, jak i do spraw państwa, przede wszystkim jego dochodów¹. Platon (427–347) rozpoczął wzbogacanie ekonomii o obliczenia matematyczne – działania takie, rozwijane obecnie, miały doprowadzić do jej “odhumanizowania”². Uwagi Ksenofonta wpływają również na dzisiejszą ocenę gospodarki antycznego świata greckiego, z uwzględnieniem kwestii pieniądza³. W tej pracy podjęto próbę określenia “polityki” pieniężnej w Nikonion – jednej z *poleis* rozwijających się przez kilka stuleci u ujścia rzeki Tyras (dzisiejszego Dniestru). Rozważania te dalekie będą jednak od pełnego przedstawienia problemu zawarte-

¹ Philippe Gauthier, *Un commentaire historique des Poroi de Xénophon*. (Genève-Paris: Librairie Droz, 1976). Zobacz uwagi ogólne w: David C. Colander i Harry Landreth, *Historia myśli ekonomicznej*. (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011), 45, 47–49.

² Tomáš Sedláček, *Ekonomia dobra i zła. W poszukiwaniu istoty ekonomii od Gilgamesza do Wall Street*. (Warszawa: Wydawnictwo Studio EMKA, 2012).

³ Dla przykładu: Alain Bresson, “Monnayage et société dans les mondes antiques,” *Economie et société en Grèce antique (478–88 av. J.–C.)*. (Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2007), 375–392.

go w tytule⁴. O zakresie studiów zdecydował materiał źródłowy będący w naszej dyspozycji, zdominowany przez jedną kategorię danych.

Nikonion, to ośrodek założony w końcu VI w. p.n.e. na lewym brzegu wschodniej odnogi ujścia rzeki Tyras (obecnie na wschodnim brzegu limanu Dniestru, na północnej granicy wsi Roksolany, w obwodzie odeskim). *Polis*⁵ ulokowana pomiędzy *Histrią i Olbią, prezentując najpewniej ten sam co one "model kolonizacji"*⁶, była pod silnym wpływem obu ośrodków. Nikonion było częścią strefy ekonomicznej, a zapewne i, w określonym sensie, politycznej, która wykryła się w północno-zachodniej części wybrzeża Pontu Euksyńskiego⁷. Odgrywało w niej istotną rolę. Na terenie chora Nikonion (lewy brzeg rzeki Tyras) zarejestrowano ponad 50 punktów osadniczych. Szczyt rozwoju Nikonion przypadł na V i pierwsze 70 lat IV w. p.n.e.

Podstawą dyskusji na temat pieniądza będącego w użyciu w Nikonion są znaleziska monet, przede wszystkim egzemplarze wydobyte podczas prac wykopaliskowych na terenie miasta, prowadzonych regularnie od 1956 roku⁸. W odniesieniu do spraw pieniądza niewiele wnosi odkryta w Tyras inskrypcja, której chronologię ustalono na pierwszą ćwierć III w. p.n.e., informująca o trudnej sytuacji mieszkańców Nikonion⁹. Jest to potwierdzenie tego, że zniszczone w latach 30-tych IV w. p.n.e. miasto, najpewniej podczas wyprawy Zopyryona w 331 r. p.n.e., nie powróciło do

⁴ Spośród prac na ten temat: Leopold Migeotte, *L'économie des cités grecques de l'archaïsme au Haut-Empire Romain*. (Paris: Ellipses, 2007); idem, *Les finances des cités grecques aux périodes classique et hellénistique*. (Paris: Les Belles Lettres, 2014) [Epigraphica 8]. Co do interpretacji zjawisk ekonomicznych warto przypomnieć pracę: Ludwig von Mises, *Teoria a historia. Interpretacja procesów społeczno-gospodarczych*. (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012).

⁵ Ps.-Scylax 68. Patrick Counillon, *Pseudo-Skylax: le Périple du Pont-Euxin. Texte, traduction, commentaire philologique et historique*. (Bordeaux: Diffusion de Boccard, 2004); również Strabon 7.3.16, jako Νικωνία.

⁶ Алла Буйских, "О греческой колонизации северо-западного Причерноморья (Новая модель?)," *Вестник древней истории* 1 (2013): 21–39.

⁷ Podstawowe prace na temat Nikonion i chora to: Наталья Секерская, *Античный Никоний и его округа в VI–IV вв. до н. э.* (Киев: Наукова думка, 1989); Сергей Охотников, *Нижнее Поднепровье в VI–V вв. до н. э.* (Киев: Наукова думка, 1990); *An Ancient City on the Lower Dniester*, eds. Mariusz Mielczarek, Sergei B. Okhotnikov, Nicholas V. Sekunda. (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1997). Zobacz też Игорь Бруяко, Александр Дзиговский и Наталья Секерская, *Никоний римской эпохи*. (Одесса: б. и., 2008).

⁸ Анатолий Загинайло, "Монетные находки на роксоланском городище (1957–1963)," *Материалы по археологии Северного Причерноморья* 5 (1966): 100–130; Анатолий Загинайло, Наталья Секерская, "Находки монет из раскопок Никония 1987–1991 гг.," *Краткие тезисы докладов нумизматической конференции*. (Санкт-Петербург, 1992): 11–13; Наталья Секерская, Светлана Булагович, "Монетные находки из Никония (1964–2010 гг.)," *Записки отдела нумизматики и торевтики Одесского археологического музея* 1 (2010): 27–38; Mariusz Mielczarek, "Monety obce i miejscowe w greckim Nikonion," *Wiadomości Numizmatyczne* 43 (1–2) (1999): 7–20. Prace nad dziejami antycznego Nikonion, z pracami wykopaliskowymi włącznie, są stale rozwijane, głównie przez pracowników Muzeum Archeologicznego NANU w Odessie, z którymi od dwudziestu lat współpracuje grupa polskich badaczy.

⁹ Юрий Виноградов, "Истрия, Тира и Никоний, покинутый и возрожденный," *Нумизматика и эпиграфика* 16 (1999): 50–71.

dawnej pozycji. Z kolei treść datowanego na IV w. p.n.e. ostrakon¹⁰, znalezione w centralnej części stanowiska, można uznać za świadectwo obecności w Nikonion elektronowych monet Kyzikos¹¹. Nieliczne teksty autorów antycznych, praktycznie informują jedynie o istnieniu miasta. Nie sposób przy tym nie zauważyć, że prowadząc studia nad antycznym Nikonion nie powinno się zapominać, iż przez rzekę zniszczone zostało tzw. dolne miasto, gdzie mogły być rozlokowane instytucje administracyjne i religijne. Warunki naturalne uniemożliwiają poszukiwania pod wodą.

W efekcie prac archeologicznych na grodzisku kryjącym antyczne Nikonion, wydobyto ponad 350 monet, w zdecydowanej większości odlanych z brązu. Są to przede wszystkim znaleziska pojedyncze. Zarejestrowano sześć znalezisk gromadnych¹², w tym jedno zawierające monety srebrne i brązowe¹³. Problemem jest ocena monet, które wyjęto z limanu Dniestru u podnóża zachowanej części grodziska oraz zabytków pozostających w rękach prywatnych (szacuje się, że może być to ponad 800 sztuk)¹⁴. Choć generalnie wydają się one potwierdzać ogólne opinie, to są wśród nich monety – jeśli prawdą jest, że natrafiono na nie w pobliżu grodziska – których do dzisiaj nie znaleziono w trakcie wykopalisk¹⁵.

Pieniądz będący w obiegu w Nikonion to w zdecydowanej większości emisje Histrii i Olbii¹⁶, głównie odlewany pieniądz brązowy, charakterystyczny dla produkcji monetarnej całego regionu. Technikę tę zastosowano również przy produkcji monet opatrzonych imieniem Skyles, które, znalezione zostały tylko w Nikonion. Wskazuje to, że w Nikonion właśnie były one produkowane¹⁷. Co istotne dla dal-

¹⁰ Bartosz Awianowicz, "A Hellenistic ostrakon from Nikonion," *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 168 (2009): 196–198; idem, "A New Hellenistic ostrakon from Nikonion," *ibidem* 178 (2011): 237–239; Inga Głuszek, "Private letter discovered in Nikonion," *Acta Archaeologica Lodziensia* 62 (2016): 19–30.

¹¹ Mariusz Mielczarek, *Syzicene electrum coinage and the Black Sea Grain Trade* (w druku).

¹² Загинайло, "Монетные находки на роксоланском городище (1957–1963)," 110–112, 125, 129; An Inventory of Greek Coin Hoards (dalej – *IGCH*), eds. Margaret Thompson, Otto Mørkholm, Colin Kraay: 704–707, 808, 818.

¹³ Загинайло, "Монетные находки на роксоланском городище (1957–1963)," 110, 129; *IGCH*, 707.

¹⁴ С. Хейфец, "Некоторые вопросы экономических связей Никония по нумизматическим материалам," *Древнее Причерноморье II чтения памяти проф. Петра Осиповича Карышковского. Тезисы докладов.* (Одесса, 1991), 106.

¹⁵ Pomiedzy takimi monetami autor artykułu widział srebrną monetę Eginy. Na fakt ten zwrócono uwagę już wcześniej, Mielczarek, "Monety obce i miejscowe w greckim Nikonion," 9, przyp. 16.

¹⁶ Mariusz Mielczarek, "On the Coin Circulation and Coin Hoards in Greek Nikonion," *I ritrovamenti monetali e i processi storico-economici nel mondo antico*, eds. Michele Asolati, Giovanni Gorini. (Padova: Esedra 2012): 79–86.

¹⁷ Анатолий Загинайло, "Литые монеты царя Скила," *Древнее Причерноморье. Материалы I всесоюзных чтений памяти проф. Петра Осиповича Карышковского.* (Одесса, 1990): 64–71; Анатолий Загинайло, Петр Карышковский, "Монеты скифского царя Скила," *Нумизматические исследования по истории юго-восточной Европы.* (Кишинев, 1990): 3–15; Владилен Анохин, *Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья.* (Киев: Наукова думка, 1985), 76–77; Mielczarek, "Monety obce i miejscowe w greckim Nikonion," 7–20; idem, "Coinage of Nikonion. Greek bronze cast coins between Istrus and Olbia," *XIII Congreso Internacional de Numismática*, eds. Carmen Alfaro, Carmen Marcos and Paloma Otero, Madrid, 2003. *Actas – Proceedings – Actes.* (Madrid, 2005): 273–276.

Fig. 1. Moneta z legendą ΣΚΥ znaleziona w Nikonion. Muzeum Archeologiczne w Odessie
(Moneta Skylesa średnica 31 mm)

szych rozważań, na emisję tę składają się monety trzech nominalów¹⁸. Ikonografia tych monet – na jednej stronie wyobrażenie stojącej sowy i legendą ΣΚΥΛΗ (na egzemplarzach największych), ΣΚΥ (Fig. 1), ΣΚ a na drugiej koło o czterech szprychach – nawiązuje do idei olbijskich “asów”. Olbijskie “asy” znalezione zostały w Nikonion.

Rozważania na temat pieniądza, którym posługiwano się w Nikonion, zacząć trzeba od informacji, że w Nikonion potwierdzone zostało korzystanie z odlewanych płaskich grocików strzał, licznych w Histrii¹⁹ i popularnych w Olbii²⁰. Poprzedziły one olbijskie “delfinki”, których w Nikonion wydobyto kilkanaście (w tym jeden z napisem ΑΡΙΧΟ); na jedną z monet natrafiono w pomieszczeniu (określenie to nie zostało sprecyzowane).

Najliczniejszymi numizmatami, które znaleziono w Nikonion, są niewielkie brązowe monety Histrii (Fig. 2), stanowiące ponad 80% wszystkich monet wydobytych w trakcie prac archeologicznych. Chodzi o odlewane monety z kołem na jednej stronie i literami ΙΣΤ na drugiej²¹.

Najwięcej monet wydobytych w Nikonion ma średnicę między 11,5 i 13,5 mm, a ich średni ciężar to około 1,20 g. Emitowano je w V p.n.e. (może już w końcu VI w. p.n.e.) i początku IV stulecia p.n.e.²² W Nikonion wykonywano monety “naśladujące” pieniądź Histrii. Możliwe, że nad Dniestrem zaczęto je odlewać, gdy monety takie produkowano w Histrii, ale też nie da się wykluczyć, że “pieniądz nikonijski” pojawił się, gdy w Histrii zaprzestano ich emisji. Niezależnie od okoliczności podjęcia produkcji, był to “własny” pieniądź *polis* – za emisję Nikonion uważa się, zgodnie z propozycją

¹⁸ Rozbieżności w masie monet z kołem i literami ΙΣΤ, upoważniają do posługiwania się taką terminologią. Zobacz Thomas Sargent, François Velde, *Wielki problem drobniaków*. (Warszawa, 2012), 69.

¹⁹ Constantin Preda, H. Nubar, *Histria III. descoperirile monetare 1914–1970*. (București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1973), 17–19. Zobacz też Gabriel Talmațchi, *Monetăřile orașelor vest-pontice Histria, Callais și cronologie școntramarcare*. (Cluj-Napoca, 2011), 67 nn.; idem, “New considerations about meaning of the form and conventional symbols found on monetary signs (6th–5th century BC),” *Acta Archaeologica Lodziensia* 61 (2015): 23–37.

²⁰ Петр Карышковский, *Монеты Ольвии. Очерк денежного обращения Северо-Западного Причерноморья в античную эпоху*. (Киев: Наукова думка, 1988), 30–34, tu bogata literatura starsza.

²¹ Tak liczne znaleziska monet Histrii w Nikonion stały się jednym z argumentów za uznaniem Histrii za metropolię Nikonion.

²² Constantin Preda, “Monedele Histrienne cu roata și legenda ΙΣΤ,” *Studii și Cercetari di Numismatica* 3 (1960): 21–38; Talmațchi, *Monetăřile orașelor vest-pontice Histria, Callais și cronologie școntramarcare*, 100 nn. (tu bogata literatura).

A. G. Zaginajlo, egzemplarze wykonane “mniej starannie”²³. Warto jednak zaznaczyć, że ich średnica waha się między 12,5–16,0 mm, a średni ciężar to około 1,90 g²⁴ (wielkości te ustalono jednak na bazie stosunkowo niewielkiej ilości monet).

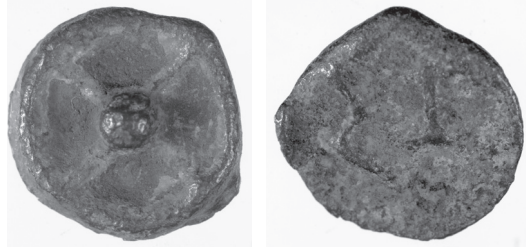

Fig. 2. Moneta Histrii, koło/ΙΣΤ. Zbiory Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi (Moneta Histrii średnica 12 mm)

W drugiej połowie V w. p.n.e. w Histrii podjęto emisję monet srebrnych. Stały się one popularne w północno-zachodnim regionie

Pontu Euksyńskiego. Szybko pojawiły się one w Nikonion. Uważa się, że srebrne monety z Nikonion to najstarsze emisje Histrii odkryte poza Histrią²⁵. Wśród nich są hemiobole – dwie głowy /ΙΣΤΠΙ, orzeł na delfinie. Istotne dla dalszych rozważań wydaje się być wspólne znalezisko dwóch srebrnych monet Histrii razem z tetradrachmą Filipa II Macedońskiego (357–336) oraz drachmą Amisos²⁶.

Współczesne monetom Histrii koło/ΙΣΤ były olbijskie “delfinki”. Pieniądz także popularny na północno-zachodnim wybrzeżu Morza Czarnego. Rzadsze są znaleziska olbijskich “asów”. Zarejestrowano ich więcej niż 10. Są to monety z legendą ΑΠΙΧ (głowa Gorgony / orzeł na delfinie) oraz ΟΑΒΙΟ (głowa Demeter / orzeł na delfinie). Kolejne monety olbijskie to brązowe monety z głową Demeter i orłem na delfinie, datowane na drugą połowę IV w. p.n.e. V.A. Anochin, zwrócił uwagę, że w pierwszej połowie IV maleje ilość monet Histrii, a rośnie monet Olbii²⁷.

Na drugą połowę IV w. p.n.e. datowany jest zespół brązowych monet Tyras²⁸. Dotarły więc one do Nikonion stosunkowo późno, może już po zniszczeniu miasta przez Zopyryona. Istotne, że wśród monet Tyras odkrytych w Nikonion jest srebrna drachma, której powstanie określa się na drugą połowę IV–początek III w. p.n.e.²⁹.

Podczas prac archeologicznych na grodzisku roksolańskim natrafiono również na brązową monetę Apollonii Pontyjskiej (głowa / kotwica) i drobną brązową mo-

²³ Загинайло, “Монетные находки на роксоланском городище (1957–1963),” 108–109; Mielczarek, “Monety obce i miejscowe w greckim Nikonion,” 13–14; Mielczarek, “Coinage of Nikonion. Greek bronze cast coins between Istrus and Olbia,” 274; Валерий Нечитайло, С. Михайлов, *Каталог античных монет Скифии, Березани, Николия, Тирь, Керкинитиды*. (Киев: б. и., 2000), 32–33 – tu szereg propozycji.

²⁴ Dane za Загинайло, “Монетные находки на роксоланском городище (1957–1963),” 108.

²⁵ *Ibid.*, 111.

²⁶ *IGCH*, 818; Загинайло, “Монетные находки на роксоланском городище (1957–1963),” 112; Анохин, *Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья*, 78.

²⁷ Анохин, *Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья*, 78.

²⁸ *IGCH*, 808; Загинайло, “Монетные находки на роксоланском городище (1957–1963),” 103, 122 nr, 113–118.

²⁹ Секерская, Булатович, “Монетные находки из Николия (1964–2010 гг.),” 31.

netę (tarcza macedońska / hełm, po bokach B-A) Aleksandra III Wielkiego (336–323)³⁰ – podobne monety znaleziono w Histrii³¹.

Do wymienionych znalezisk dodać należy, budzące pewne wątpliwości znaleziska elektronowych monet Kyzikos³² (trzy egzemplarze), których obecność w Nikonion potwierdzać może treść wspomnianego ostrakonu – w tekście pojawiło się słowo “stater”³³. Dwadzieścia lat temu zwrócono uwagę na już wówczas trudny do wyjaśnienia brak znalezisk “kzyzikinów” w Nikonion³⁴. Z trzech elektronowych monet Kyzikos jedna wydobyta została w południowo-wschodniej części grodziska; odnaleziono ją w pomieszczeniu zniszczonym przez wkop poszukiwaczy starożytności³⁵.

Dyskusja na temat gospodarki pieniądzem w Nikonion, co już podkreślano, może być oparta niemal wyłącznie na interpretacji znalezisk monet. Dlatego też, szczególnie istotne jest zwrócenie uwagi, tam gdzie jest to możliwe, na miejsca znalezienia monet.

Zdecydowana większość pieniądza będącego w użyciu w Nikonion pochodziła z Histrii i Olbii. Dowodzi to albo otwartości obiegu pieniężnego w Nikonion, albo trwającego długo braku potrzeby produkcji własnych monet. Odlewane w Nikonion monety Skylesa tej ostatniej opinii nie podważają. Popularna jest atrakcyjna opinia, że monety te wiązać należy ze scytyjskim królem Skylesem, którego losy opisał Herodot (IV.78)³⁶.

Najpopularniejsze monety w Nikonion, odlewane w Histrii i Nikonion niewielkie monety z kołem na jednej i ΙΣΤ na drugiej stronie, znaleziono w znacznej ilości na podłogach domów zagłębionych w ziemię³⁷. Tak jak w badanym w 1995 r. obiekcie nr 197, w którym znaleziono 2 monety. Były one wdeptane w glinę podłogi. W innym obiekcie, tak jak poprzedni materiałem ceramicznym datowanym na przełom VI–V w. p.n.e.³⁸, 12 brązowych monet odkryto pomiędzy dwoma war-

³⁰ Загинайло, “Монетные находки на роксоланском городище (1957–1963),” 112; Секерская, *Античный Никоний и его округа в VI–IV вв. до н. э.*, 94; Секерская, Булатович, “Монетные находки из Никоניה (1964–2010 гг.),” 36.

³¹ Preda, N. Nubar, *Histria III. descoperirile monetare 1914–1970*, 150 nr 971–974.

³² Znaleziska z Nikonion: Владимир Алексеев и Петр Лобода, “Нежданные и редкие монеты Никоניה и Тирь,” *Вестник Одесского музея нумизматики* 13 (2002): 6–8; Владимир Алексеев и Петр Лобода, “Электровые монеты греческого мира, найденные в Никонии, на Березани и в Ольвии,” *Древнее Причерноморье* 9 (Одесса, 2011): 22–29.

³³ Wyrażony podgląd warto porównać z opinią: Selene Psoma, “Obols, drachms and staters of bronze during the Hellenistic period,” *American Journal of Numismatics* 24 (2012): 11–19.

³⁴ Mielczarek, “Monety obce i miejscowe w greckim Nikonion,” 12–13.

³⁵ Секерская, Булатович, “Монетные находки из Никоניה (1964–2010 гг.),” 28.

³⁶ Юрий Виноградов, *Политическая история Ольвийского полиса: VII–I вв. до н.э.: историко-эпиграфическое исследование*. (Москва: Наука, 1989), 95–108; Askold Ivantchik, “Une legende sur l’origine des Scythes (Hdt. 4,5–7) et le problem des sources du *Scythicos logos* d’Hérodote,” *Revue des Etudes Grecques* 112 (1999): 141–192.

³⁷ Zobacz Mariusz Mielczarek, “Houses dug into the ground in Ancient Nikonion in the Lower Dniester region,” *Fasciculi Archaeologiae Historicae* 29 (2016): 83–92.

³⁸ Секерская, Булатович, “Монетные находки из Никоניה (1964–2010 гг.),” 27.

stwami gliny podłogi. Pozostały one na starszej podłodze, gdy pokrywano ją kolejną warstwą gliny. Znalaziono je w jamach gospodarczych (druga jama)³⁹.

Opisana sytuacja wskazuje, iż odlewane niewielkie monety Histrii traktowane były jako monety drobne. Stwierdzenie to nie eliminuje jednak możliwości zakupu za nie towarów o znacznej wartości.

Są podstawy ku temu, aby sądzić, że w interesującym nas czasie monety drobne odgrywały znacznie większą rolę niż dzieje się to współcześnie⁴⁰. W dyskusji na temat “drobniaków”⁴¹ w Nikonion najbardziej istotne wydaje się zwrócenie uwagi na emisje miejscowe. Z pewnością stosunkowo niewielka ilość takich monet może mylić, ale sam fakt ich produkcji jest znamieny. Dowodzi ona bowiem, że dbano o to, aby nie zabrakło na rynku monety drobnej. Niedobór ten mógł skutkować obniżeniem wartości monet⁴². Wydaje się, że sugestia, iż działania takie podejmowały osoby indywidualne, jest do poddania w wątpliwość – monety takie trzymają wagę i wielkość. Dlatego dopuścić należy dbałość *polis* (instytucji *polis*) o ilość pieniędzy na rynku⁴³, polegającą na decydowaniu o podaży najpopularniejszych monet.

Można bowiem dopuścić, iż będące w tej samej strefie ekonomicznej Histria, Olbia i Nikonion uznawały wartość nominalną swoich monet. Warto w tym miejscu przypomnieć, że w Olbii monety Histrii koło/ΙΣΤ były tak liczne, że jeszcze w początkach ubiegłego stulecia niektórzy badacze uznawali je za emisje olbijskie⁴⁴. Z drugiej jednak strony opisana sytuacja wskazuje na nadzór *polis* nad ilością monet drobnych; zapewniano płynność ich obiegu. Za monety niskich nominałów można kupić towary drogie, za monety wysokich nominałów trudno kupić wyroby tanie, jeśli nie można otrzymać reszty.

W przypadku Nikonion dostęp do produktów mennic Histrii i Olbii ułatwiał wiele działań, zdejmując chociażby z nikonijskiej *polis* koszty emisji własnych monet. Monety z imieniem Skyles dowodzą tego, że w Nikonion potrafiono stwo-

³⁹ Секерская, Булатович, “Монетные находки из Никония (1964–2010 гг.)”, 28.

⁴⁰ Henry Kim, “Archaic coinage as evidence for the use of money,” *Money and its Uses in the Ancient Greek World*, eds. Andrew Meadows, Kirsty Shipton (Oxford: Oxford University Press, 2001), 7–21; Colin M. Kraay, “Hoards, small change and the origin of coinage,” *Journal of Hellenic Studies* 84 (1964): 76–92. Zobacz w odniesieniu do średniowiecza: Sargent, Velde, *Wielki problem drobniaków*, 49.

⁴¹ Ibid.

⁴² W tym miejscu warto przywołać dawną pracę: Татьяна Блаватская, О финансовых коллегиях Ольвии и Истрии,” *Краткие сообщения Института истории материальной культуры* 22 (1948): 17–58 – zwrócono uwagę na podobieństwo instytucji finansowych, które przejęte być miały od metropolii.

⁴³ Sargent, Velde, *Wielki problem drobniaków*, 56.

⁴⁴ Александр Зограф, *Античные монеты*. (Москва-Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1951: 124 [Материалы и исследования по археологии СССР 16]; Петр Карышковский, “Литые монеты с буквами ΙΣΤ. Заметки по нумизматике античного Причерноморья,” *Вестник древней истории* 2 (1957): 138–140. O znaleziskach monet Histrii na terenach północnego wybrzeża Morza Czarnego między innymi: Анна Гилевич, В. Столба и Александр Щеглов, “Находка монеты Истрии в северо-западном Крыму Древнее Причерноморье,” *II чтения памяти проф. Петра Осиповича Карышковского. Тезисы докладов*. (Одесса, 1991), 22–23; Jarosław Bodzek, Evgenia Redina, A find of an Istrian „wheel coin” at Koshary (Ukraine), *Studies in Ancient Art. and Civilization* 17 (2013): 309–318; Светлана Булатович, “Литые монеты Истрии в денежном обращении Тиры,” *XIII Всесоюзная нумизматическая конференция*, Москва, 11–15 апреля 2005. (Москва, 2005), 16–17.

Fig. 3. Olbijski “as” z legendą ΠΑΥΣ. Zbiory Muzeum Narodowego w Warszawie (Moneta Olbii średnica 63 mm)

rzyć warunki techniczne do produkcji monet odlewanych na miejscu. Istotne wydaje się również ułatwienie handlu w regionie. Te same monety obecne były na rynkach każdej z *poleis*⁴⁵. Odrębnej oceny wymaga kwestia, czy oparcie obiegu monetarnego w *Nikonion*, na monetach *Histrii* i *Olbii* przynosiło szczególne zyski obu społecznościom emitującym własne monety.

Czy istnienie organu nadzorującego gospodarowanie pieniądzem w *Nikonion* nie tłumaczy tego, że monety z imieniem *Skyles* odlewane były w trzech nominacjach. Emisja trzech nominalów może przecież potwierdzać, że w *Nikonion* były w obiegu również monety wyższych nominalów, niż drobne monety *Histrii* – wyższe nominały reprezentowałyby olbijskie “asy”. Podczas badań wykopaliskowych natrafiono na egzemplarze z legendą ΠΑΥΣ (Fig. 3) oraz ΑΠΙΧ. To, że w trakcie prac archeologicznych odkryto ich mniej niż monet drobnych, może świadczyć o większej dbałości o ten pieniądz. Połączenie treści legendy z nominałem – na monetach niskiego nominalu ΣΚ, a najwyższego ΣΚΥΛΗ – nie trzeba uznawać za działanie nowatorskie, zrywające z sugerowanym wyżej układem, w którym monety różnych nominalów pochodziły z różnych ośrodków. Wpływało to zapewne na podaż pieniądza. Jeśli tak, byłoby to kolejne potwierdzenie istnienia w *Nikonion* “instytucji” nadzorującej kwestie pieniądza w *polis*. Tym bardziej, że emisja monet *Skylesa* może dowodzić, że w *Nikonion* zadbano o to, aby poszczególne nominały były pełnymi wymiennikami. Nie sposób nie zwrócić uwagi na to, że sądząc po ilości zachowanych egzemplarzy monet *Skylesa*, najwięcej odlano monet najniższego nominalu. Monet największych, z legendą ΣΚΥΛΗ, znanych jest kilka egzemplarzy.

Każdy nominal “rządzi się” własnymi prawami. O tym ile monet większych nominalów, związanych z rozwojem gospodarczym, będzie na rynku decyduje przede wszystkim społeczeństwo⁴⁶. Jeśli w odniesieniu do “drobniaków”, uznano ich “masowość”, to w przypadku większych nominalów ich mniej liczne znaleziska, nie muszą wskazywać na mniejszą ich ilość w obiegu. Ich wartość wymuszała większą dbałość o nie.

W świetle posiadanych źródeł nie ma możliwości rozpatrzenia problemu realizacji zobowiązań mieszkańców *Nikonion* wobec *polis*. Można natomiast odnieść się do kwestii handlu.

⁴⁵ Sargent, Velde, *Wielki problem drobniaków*, 57.

⁴⁶ Ibid, 33. Warto przywołać pracę Maria Musielak, *Spółczesność greckich miast zachodnich wybrzeży Morza Czarnego*. (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2003).

Szybki rozwój handlu – Nikonion wydaje się być znaczącym producentem zboża⁴⁷ (wskazują na to liczne również importy, głównie z Aten⁴⁸; w tym miejscu pomijamy dyskusję na temat wyprawy Peryklesa do miast Pontu Euksyńskiego⁴⁹) – mógł wymusić posługiwanie się monetą obcą wyższych nominałów, oraz monetami obcymi – monety Filipa II⁵⁰, oraz Amisos. Handel zbożem⁵¹ i niewolnikami⁵² właściwie wymagał posłużenia się “kyzikinami”⁵³.

MONEY MANAGEMENT IN ANCIENT NIKONION (LOWER DNIESTER REGION)

Mariusz MIELCZAREK

Institute of Archaeology and Ethnology PAS,
Al. Solidarności 105, 00-140 Warsaw, Poland

Nikonion was one of the important poleis in the North-Western region of the Pontus Euxinus. Located in the late 6th c. BC on the lower Tyras river (modern Dniester) was

⁴⁷ Uwagę na ten fakt zwróciła, chyba jako pierwsza, Анна Мелюкова, *Поселение и могильник скифского времени у села Николаевка*. (Moskva: Nauka, 1975), 197–198.

⁴⁸ И. Бражинский, *Афины и Северное Причерноморье в VI–II вв. до н.э.* (Москва, 1963); Jan Bouzek, *Greek Pottery in the Black Sea Region*. (Prague: Charles University, 1990); idem, “The distribution of Greek painted pottery in the Mediterranean and in the Black Sea Region. A comparison,” *Oxford Journal of Archaeology* 13.2 (1994): 241–243; Inga Głuszek, *Pontus Euxinus i Ateny, Związki społeczno-gospodarcze miast greckich północno-zachodniego wybrzeża Morza Czarnego i ich kontakty z Atenami w okresie klasycznym*. (Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 2014). (tu dalsza literatura).

⁴⁹ Vladilen Anokhin, “Die Pontische Expedition des Perikles und der Kimmerische Bosphoros (437 v. Chr.),” *Stephanos nomismatikos. Edith Schonert-Geiss zum 65. Geburtstag*, ed. Ulrike Peter. (Berlin: Akademie Verlag, 1998), 33–44; Mircea Angelescu, “Un probleme controversé: l’expédition de Pericles dans le Pont Euxin,” *Pontica* 25 (1992): 45–54.

⁵⁰ Светлана Булатович, *Распространение золотых монет Филиппа II, Александра и Лисимаха в Северо-западном Причерноморье, Исследования по античной археологии Юго-Запада Украинской ССР*. (Киев: Наукова думка, 1980), 52–71.

⁵¹ Co do cen zbóż generalnie: Hélène Cadell, Georges Le Rider, *Prix du blé et numéraire dans l’Égypte Lagide de 305 à 173*. (Bruxelles: Fondation égyptologique Reine Élisabeth, 1997), 23–93 [*Papyrologica Bruxellensia* 30]; Sitta von Reden, *Money in Classical Antiquity*. (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 199–200. Na ten temat, z bogatą literaturą, Mielczarek, *Cyzicene electrum coinage and the Black Sea Grain Trade* (w druku). W tym miejscu wydaje się celowe przywołanie pracy: Alexander Ščeglov, “Le commerce du blé dans le Pont septentrional (secondemoitié du VIIème–Vème siècles),” *Le Pont-Euxin vu par les Grecs: Sources écrites et archéologique. Symposium de Vani (Colchide), septembre–octobre 1987*, eds. Otar Lordkipanidze, Pierre Leveque, [*Annales Littéraires de l’Université de Besançon* 427]. (Paris, 1990): 141–159.

⁵² Olbia, poza handlem zbożem była również traktowana jako centrum handlu niewolnikami. Mielczarek, *Cyzicene electrum coinage and the Black Sea Grain Trade* (w druku). Zobacz: Петр Карышковский, “Об обращении кизикинов в Ольвии,” *Нумизматика и эпиграфика* 2 (1960): 3–13.

⁵³ Z bogatej literatury: Светлана Булатович, “Обращение электровых монет Малой Азии в Эгейском бассейне и Причерноморье,” *Материалы по археологии Северного Причерноморья* 8 (1976): 95–108; Monique Laloux, “La circulation des monnaies d’electrum de Cyzique,” *Revue Belge de Numismatique* 117 (1971): 31–69. Mielczarek, *Cyzicene electrum coinage and the Black Sea Grain Trade* (w druku).

strongly influenced by Istrus and Olbia. During archaeological excavations more than 350 coins were discovered – mostly single coin, six small coin hoards are registered.

The discussion about the money economy in Nikonion can be based almost exclusively on the interpretation of coin finds. Bronze cast coins of Istrus (wheel/ΙΣΤ) were discovered in significant number. Also cast Olbian “dolphins” and “aesces” were found. In the case of Nikonion, access to the products of the mints of Histria and Olbia facilitated many activities by taking away the cost of producing coins from the Nikonion polis. As an important material in the discussion on money management in Nikonion cast bronze coins (three denominations) with the name of Scyles were used. According to the most popular opinion the coins produced at Nikonion belong to the Scythian king (history of Scyles is described by Herodotus IV.78).

The most popular coins in Nikonion, cast in Istrus and Nikonion small coins with a wheel on one and ΙΣΤ on the other side, were found in a significant amount on the floors of houses dug into the ground, dated to the turn of the 6th and 5th centuries BC. The situation described indicates that the cast small Istrian coins were treated as small coins. The production of coins imitating Istrian pieces in Nikonion indicates the supervision of the polis on the quantity of small coins; smoothness of their circulation was ensured. This indicates that polis (polis institutions) care for the amount of money on the market, consisting in deciding on the supply of the most popular coins.

There are no sources on how to meet citizens' obligations towards the city. The same coins were present on the markets of each polis. A separate assessment is whether the basing of the monetary circulation in Nikonion on the coins of Istrus and Olbia brought particular gains to both communities issuing their own coins. By single finds are represented bronze and silver coins of Apollonia Pontica, Philip II, king of Macedonia and of Alexander the Great. Three electrum Cyzicenes are described as found in Nikonion.

Key words: Nikonion, coinage, coins of Istrus, coins of Scyles.

Стаття надійшла до редколегії 20.11.2018

Прийнята до друку 28.11.2018